

ТРАНСФОРМАЦІЯ КОНЦЕПЦІЇ ВІЛЬНОГО РИНКУ ПІД ВПЛИВОМ СОЦІАЛЬНО-ЕТИЧНИХ НОРМ

Пивоваров М.О.

e-mail: maksym.pyvovarov@nure.ua

Науковий керівник – к.е.н., доц. Мурзабулатова О.В,
Харківський національний університет радіоелектроніки, каф. ЕК
м. Харків, Україна

This work examines the fundamental principles of market functioning and challenges the concept of an absolutely «free» market. The author provides a detailed analysis of how social, political, and ethical boundaries shape economic relations. The study proves that market freedom is not an objective reality but a result of social consensus on acceptable regulations. The paper explores the role of state institutions, licensing, and international standards in defining the limits of trade. The conclusion emphasizes that understanding capitalism requires acknowledging its political nature rather than viewing it as a pure natural phenomenon.

Питання про існування та межі «вільного ринку» є однією з найскладніших проблем сучасної економічної науки, оскільки воно формується на перетині теоретичних моделей, історичного досвіду та реальної соціально-політичної практики. У науковому дискурсі доволі часто домінує ідеалізоване уявлення про те, що ринок функціонує найбільш ефективно тоді, коли він максимально звільнений від зовнішнього регулювання. Проте більш глибокий структурний аналіз свідчить, що така позиція є надто спрощеною. Будь-яка ринкова система фактично є складним інституційним конструктом, що спирається на розгалужену систему правил, законів, гарантій та обмежень, без яких економічний обмін ресурсами, товарами і послугами швидко набув би хаотичного характеру або став би взагалі неможливим. Отже, ринок не існує поза правовими та соціальними рамками, а навпаки формується і підтримується ними.

Твердження про об'єктивну «свободу» того чи іншого ринку значною мірою має ілюзорний характер, оскільки людське сприйняття влаштоване так, що ми, як правило, помічаємо лише ті регуляторні бар'єри, які суперечать нашим інтересам або не відповідають нашим ідеологічним уявленням. Водночас значна кількість інших норм, без яких ринок не міг би функціонувати, сприймається як природний і майже непомітний фон економічного життя. Йдеться, зокрема, про захист прав власності, забезпечення виконання контрактів, антимонопольні обмеження, стандарти безпеки продукції, заборону примусової праці або торгівлі людьми. Саме тому межі ринку не є сталими: вони постійно трансформуються під впливом правових змін, етичних уявлень суспільства, політичних рішень і технологічного розвитку.

Історична еволюція трудового законодавства та системи соціальних прав є одним із найпереконливіших доказів того, що ринкова свобода не є природною або універсальною економічною величиною. Якщо сьогодні

заборона експлуатації дитячої праці, встановлення мінімальних стандартів безпеки праці, обмеження тривалості робочого часу та гарантії соціального захисту вважаються базовими ознаками цивілізованої економіки, то в попередні історичні епохи подібні заходи багатьма економістами й підприємцями трактувалися як надмірне втручання у «природний» порядок ринкових відносин. Така еволюція поглядів переконливо демонструє, що межі допустимого на ринку визначаються не лише економічною доцільністю, а й суспільною мораллю, уявленнями про справедливість та цінність людської гідності. У цьому сенсі ринкова свобода є не даністю, а результатом суспільного договору, який змінюється разом із розвитком цивілізації.

Важливо також враховувати, що ринкові механізми не можуть функціонувати у правовому вакуумі, оскільки потребують чіткого визначення того, що саме може бути об'єктом власності, купівлі-продажу чи інвестування, а що має залишатися поза межами комерційного обігу. Саме тому суспільства свідомо виводять за межі законного ринку низку критично важливих сфер, від яких залежить стабільність інституційної системи. До таких сфер належать державні посади, судові рішення, голоси виборців, базові громадянські права, а в багатьох країнах і доступ до певних форм освіти або медицини. З позицій радикального лібертаріанства такі обмеження можуть трактуватися як звуження свободи вибору, проте для більшості суспільств вони є необхідною умовою збереження довіри до інститутів, соціальної рівноваги та політичної легітимності.

Не менш важливим є й те, що доступ до участі в економічних процесах далеко не завжди є відкритим у буквальному сенсі. У багатьох галузях він суворо регламентується через механізми професійного ліцензування, технічної сертифікації, санітарних норм, екологічних стандартів і вимог до мінімального капіталу. Формально такі обмеження можуть розглядатися як бар'єри входу на ринок, однак їх функція не зводиться лише до стримування конкуренції. У значній кількості випадків вони покликані забезпечити колективну безпеку, захист споживача, стабільність фінансової системи та зниження ризику суспільно небезпечних наслідків. Тобто навіть там, де йдеться про приватну ініціативу, ринок залишається вбудованим у систему суспільної відповідальності.

Політична природа ринку особливо виразно проявляється у формуванні таких базових економічних параметрів, як ціна праці та вартість капіталу. Рівень заробітної плати у глобальному масштабі залежить не лише від продуктивності працівника або співвідношення попиту і пропозиції на робочу силу, а й від державної політики у сфері міграції, оподаткування, соціального забезпечення, діяльності профспілок та регулювання зайнятості. Міграційні бар'єри, наприклад, виконують не лише прикордонну, а й економічну функцію, оскільки прямо впливають на пропозицію праці та, відповідно, на рівень винагороди у різних країнах. Аналогічно вартість грошей і доступ до кредиту значною мірою формуються не стихійно, а під впливом рішень центральних банків, які

орієнтуються на макроекономічні пріоритети держави, зокрема стримування інфляції, підтримання фінансової стабільності чи стимулювання економічного зростання.

Сучасні міжнародні економічні конфлікти, включаючи дискусії щодо «справедливої торгівлі», торговельних обмежень, субсидій, санкцій і протекціонізму, ще наочніше демонструють відносність і політичну зумовленість трактування ринкової свободи. Кожна сторона таких дебатів, як правило, прагне представити власні національні або корпоративні інтереси як універсальні принципи економічної раціональності. У результаті межа між «вільною торгівлею» та «захистом національного виробника» часто виявляється не стільки економічною, скільки політичною категорією. Це означає, що спроба повністю відокремити економічну теорію від політичної реальності є методологічно вразливою, адже будь-яке економічне рішення фактично тягне за собою перерозподіл влади, прибутків, можливостей і ризиків між різними соціальними групами.

Усвідомлення того, що межі ринку є гнучкими, історично змінними та політично зумовленими, дозволяє відійти від догматичного трактування капіталізму як системи, що нібито здатна функціонувати поза суспільними інститутами. Натомість економічні системи доцільно розглядати як інструменти соціального, технологічного та інституційного розвитку, ефективність яких визначається не лише рівнем свободи обміну, а й якістю правил, що цей обмін організовують. Кожне правило, ліцензія, стандарт чи сертифікат відображає систему цінностей і пріоритетів конкретного суспільства у конкретний історичний момент. У цьому контексті справжній «вільний ринок» слід розуміти не як повну відсутність обмежень, а як наявність такої системи регулювання, яку більшість учасників визнає легітимною, справедливою, передбачуваною та такою, що забезпечує баланс між економічною ефективністю й суспільним благом.

Список використаних джерел

1. Чанг Ха-Джун. 23 речі, про які вам не розповідають у капіталізмі / пер. з англ. О. Пасешна. Київ: Наш Формат, 2018. 296 с.
2. Фрідман М., Фрідман Р. Свобода вибору / пер. з англ. Н. Коваль. Київ: Port-Royal, 2001. 331 с.
3. Економічна теорія: підручник / за ред. В.Д. Базилевича. Київ: Знання, 2017. 716 с.
4. Smith A. The Wealth of Nations. London: Penguin Classics, 1999. 624 p.
5. North D. C. Institutions, Institutional Change and Economic Performance. Cambridge: Cambridge University Press, 1990. 159 p. URL: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511808678>.
6. Чатченко Т., & Гриценко А. Гнучкість як ключова форма ринку праці в умовах цифрової економіки. *Економіка та суспільство*. 2025. Вип. 74. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-74-144>.